

**Beschermd dorpsgezicht
Oude en Nieuwe Bildtdijken**

Datum in procedure: 27-02-2009

Toelichting bij het besluit tot aanwijzing
van het beschermd dorpsgezicht
Oude en Nieuwe Bildtdijken
gemeente Het Bildt (Fryslân)
ex artikel 35 Monumentenwet 1988

Datum aanwijzing: 22-01-2015

Errata:

Het Bildt, Oude en Nieuwe Bildtdijken

De minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en de minister van Infrastructuur en Milieu zijn bevoegd om gezamenlijk beschermde stads- en dorpsgezichten aan te wijzen. Het rechtsgevolg van de aanwijzing is dat de gemeenteraad ter bescherming van een stads- of dorpsgezicht een bestemmingsplan, als bedoeld in de Wet ruimtelijke ordening, vast moet stellen. In die zin kan de aanwijzing tevens een stimulans betekenen voor een te voeren ruimtelijk kwaliteitsbeleid.

In totaal zijn er in Nederland meer dan 400 beschermde stads- en dorpsgezichten met een geschiedenis die teruggaat tot vóór het jaar 1850. In het kader van het Monumenten Inventarisatie Project is ook de stedenbouw uit de periode 1850-1940 landelijk geïnventariseerd. Het besluit tot aanwijzing van Oude en Nieuwe Bildtdijken in de gemeente Het Bildt als beschermd dorpsgezicht vloeit voort uit deze inventarisatie.

Inleiding

Het gebied van de Bildtdijken ligt in het noordwesten van Friesland, op de plaats van de monding van de vroegere Middelsee. De kern van het gebied wordt gevormd door de Oude- en de Nieuwe Bildtdijk. Langs deze twee dijken heeft zich vanaf de inpoldering in de 16^e en 17^e eeuw bebouwing ontwikkeld. De beide dijken laten hetzelfde beeld zien: langs de zuidkant van de dijk staan boerderijen, die door middel van een brug over de vaart met de dijk verbonden zijn, en langs de noordkant van de dijk heeft zich een lint van arbeiderswoningen ontwikkeld. De dijken liggen in een verder zeer open landschap met een planmatige, rechte verkaveling.

Ontstaan en ontwikkeling:

Het gebied de Bildtdijken ligt aan de noordwestkust van Friesland, ter plaatse van de vroegere monding van de Middelsee. De Middelsee, die ontstaan was rond de 10^e eeuw en zich tot diep in Friesland uitstreckte, was al vóór 1300 voor een groot deel dichtgeslibd en bedijkt. Het aanslibben ('opbillen') zette zich voort en rond 1400 was een aanzienlijk buitendijks gebied in gebruik om het vee te weiden. Het aangeslibde land was bijzonder vruchtbaar. Hertog Georg van Saksen, wiens vader in 1498 de eerste gouverneur van Friesland was geworden, liet het gebied, dat later het 'Oud-Bildt' genoemd zou worden, inpolderen. Hij liet de aanleg van de dijk uitvoeren door Hollanders, die arbeiders aannamen uit verschillende delen van het land. De dijk en de benodigde sluizen kwamen uiteindelijk in 1505 tot stand. De dijk was uitzonderlijk hoog, ongeveer 3,5 meter boven de normale vloedhoogte, terwijl de andere Friese dijken slechts 2 meter boven de normale vloedhoogte uitkwamen. Dwars door de polder van oost naar west werd de Middelsee aangelegd, met vijf dwarswegen die de oude zeedijk in het zuiden met de nieuwe verbonden. Aan de Middelsee ontstond in deze tijd de eerste bebouwing, in de vorm van de drie dorpen die later St. Jacobiparochie, St. Annaparochie en Vrouwenparochie werden genoemd, en de kern bij de belangrijkste sluis, 'Nieuwe Zijl' (later 'Oudebildtzijl'). Nadat er in noord-zuidrichting sloten waren gegraven, werd het land direct verkaveld en verpacht. Met name langs de dijk, maar ook wel verspreid in het gebied, bouwden men boerderijen.

Buiten de zeedijk ging de aanwas van land verder. Om dit proces te versnellen, werden hoofden (strekdammen die haaks op de dijk staan) aangelegd. Vanaf 1516 werd de zo ontstane kwelder, 'Buytenbildt' genaamd, al verpacht. Hoewel de kwelder al vanaf ongeveer 1550 'rijp' was om bedijkt te worden, duurde het tot 1600 voor de pachters het 'Buytenbildt' bedijkten, doordat de tijden te onzeker waren. De pachters bouwden de Nieuwe Bildtdijk en legden twee wegen aan

tussen de Oude- en de Nieuwe Bildtdijk. Deze wegen, later Boonweg en Schuringaweg, liggen op de grenzen van de kavels in het Nieuwe Bildt, waardoor ze niet precies aansluiten op de wegen in het Oude Bildt. Ten noorden van Oudebildtzijl werd een nieuwe sluis, met de naam 'Nieuwe Bildtzijl', gebouwd en langs de Oude Bildtdijk een vaart gegraven (1605). Het oostelijk deel van de Nieuwe Bildtdijk heeft dienst gedaan als zeedijk tot de aanleg van de Poldijken in 1715 en 1754, waarna ze slaperdijk werd. Het westelijk deel van de Nieuwe Bildtdijk is nog steeds in gebruik als zeedijk.

Bebouwing

Zoals gezegd begon de invulling van het Oud Bildt direct na de aanleg van de Oude Bildtdijk in 1505. De bebouwing bestond voornamelijk uit verspreide boerderijen. Tot ongeveer 1625 woonden de landarbeiders bij de boeren op de boerderij. Hierin kwam vanaf de 17^e eeuw verandering. De veranderende sociale verhoudingen hadden tot gevolg dat de arbeiders in zelfstandige woningen gingen wonen. De woningen werden met name gebouwd aan de buitenkant (de noordzijde) van de Oude Bildtdijk, tegen de dijk aan, zodat geen kostbare landbouwgrond verloren ging.

Op de kaart van Schotanus uit 1718 (*kaart 2*) is deze ontwikkeling te zien. Zo ontstond het beeld van de dijk met aan de zuidzijde de boerderijen, bereikbaar via bruggetjes over de vaart, en aan de noordzijde tegen de dijk aan een lint van arbeiderswoningen, zowel gebouwd in streekjes als vrijstaand. In het algemeen wilden de boeren geen arbeiderswoningen recht tegenover hun 'plaats', waardoor er tussen de bebouwing wijde stegen zijn ontstaan. Op veel van die open stukken was een oprit naar het Nieuw Bildt gesitueerd.

Na de aanleg van de Poldijken in 1715 en 1754 ontstond ook langs de Nieuwe Bildtdijk bebouwing van boerderijen aan de zuidzijde en arbeiderswoningen aan de noordzijde van de dijk, hoewel de indeling hier minder strak is dan langs de Oude Bildtdijk. Ook ten noorden van

de Nieuwe Bildtdijk staat een aantal boerderijen. De arbeiderswoningen werden hier bovendien meestal niet tegen de dijk aan gebouwd, maar er verder vanaf gebouwd. Op de plaats waar de Nieuwe Bildtdijk en Poldijk samenkomen, is rond 1800 een herberg gebouwd bij de plaats van waaruit af en toe schepen naar Ameland en Terschelling voeren. Tussen 1932 en 1940 was er een geregelde veerdienst naar Ameland. Deze plaats werd 'Zwarte Haan' genoemd, afgeleid van het woord 'harne', dat in het Bildts 'hoek' betekent. Later kwamen er enkele woningen bij. In de jaren zeventig van de 20^e eeuw werd de Koude Vaart doorgetrokken in noordelijke richting tot Zwarte Haan, waar eenemaal werd gebouwd om de afwatering van Friesland te verbeteren.

In 1641 werd de Oude Bildtdijk (plaatselijk) afgegraven om de rijweg te verbreden. Het gevolg hiervan was dat de bestaande woningen 60 centimeter tot 1 meter boven de weg kwamen te staan, zoals ten noorden van St. Jacobiparochie het rijtje huizen, dat de naam 'Spitsroeden' draagt.

Vergelijking van de kaart van Schotanus uit 1718 (*kaart 2*) en die van Eekhoff uit 1852 (*kaart 3*) laat zien dat de bebouwing in die 134 jaar niet sterk is toegenomen. Langs de dijken bouwden ook zelfstandigen hun woningen en bedrijfsgebouwen. In de tweede helft van de 19^e eeuw nam de vraag naar woningen toe. Tussen 1856 en 1876 steeg het inwonertal van Het Bildt aanzienlijk, van bijna 8.000 naar ongeveer 9.300. Er werden in die periode veel huizen aan en op de dijken gebouwd (*kaart 4*). In de daaropvolgende periode vertrok een deel van de bevolking, met name naar Noord-Amerika, als gevolg van de crisis in de landbouw. Het inwonertal is in 1896 dan ook gedaald naar ongeveer 8.500.

De periode vanaf de invoering van de Woningwet van 1901 tot ongeveer 1930 was een tijd van grote bouwactiviteiten aan de Bildtdijken. Veel van de in slechte staat verkerende woningen werden vervangen. De in 1903 opgerichte 'Woningstichting in de gemeente Het Bildt' leverde hieraan een belangrijke bijdrage. De concentratie rond de Oude Bildtzijl breidde zich in de periode rond de eeuwwisseling enigszins uit, met name in noordelijke richting langs de vaart. Nieuwbuildtzijl heeft zich in de loop der jaren nauwelijks uitgebreid.

Na 1930 nam het aantal panden niet of nauwelijks meer toe. Een uitzondering is de concentratie van woningen ten noorden van St. Annaparochie (vanaf 1951 Nij Altoenae genaamd), waar rond de school en de kerk een kleine kern ontstond. Van oudsher was akkerbouw het belangrijkste middel van bestaan in het Bildt. Op de vruchtbare grond deden met name aardappels het goed. Tot ongeveer 1960 vonden de meeste bewoners werk in de agrarische sector. Daarna trokken steeds meer mensen weg uit het Bildt. In de jaren vijftig van de 20^e eeuw was er in groeiende mate sprake van verkrotting. Bovendien werden veel woningen gekocht door Duitsers en Hollanders voor gebruik als tweede woning, waardoor veel leegstand voorkwam. In die tijd werden er dan ook plannen gemaakt voor een grootscheepse sanering van de Bildtdijken. Deze plannen werden uiteindelijk niet ten uitvoer gebracht en in 1988 besloot men tot rehabilitatie van de dijken, die bestond uit reconstructie van wegen, het aanleggen van riolering en het subsidiëren van woningverbetering. In 1991 is de dorpskern van Oudebildtzijl, aan de oostrand van het gebied, aangewezen als beschermd dorpsgezicht.

Huidig ruimtelijk karakter

Het gebied de Bildtdijken is een gaaf voorbeeld van een vroeg waterstaatkundig werk. Het ruimtelijk karakter van het gebied kenmerkt zich in de eerste plaats door openheid. Het poldergebied wordt doorsneden door dijken met een oost-westverloop en sloten en wegen die noord-zuid gericht zijn. Het rechthoekige patroon verraadt de planmatige opzet van polderindeling. Het gebied kent een rationele verkaveling, die typerend is voor het polderlandschap. De kavels zijn smal, ongeveer 200 meter, en langgerekt in noord-zuidrichting. De kavels worden van elkaar gescheiden door een stelsel van sloten. Andere belangrijke waterlopen in het gebied zijn de vaarten ten zuiden van de beide dijken en de Koude Vaart, die parallel loopt aan de sloten en aansluit op het poldergemaal bij Zwarte Haan. Zoals gezegd is het landschap zeer open. Opgaande beplanting beperkt zich tot enkele bewoningsplaatsen. Een uitzondering hierop vormen enkele kavels tussen de Oude Bildtdijk en St. Jacobiparochie, die in gebruik zijn als boomgaard.

De bebouwing in het gebied is voornamelijk in linten langs de dijken geplaatst. Voor beide dijken geldt dat de boerderijen aan de zuidkant van de dijk, aan de overkant van de vaart, staan en met een brug verbonden zijn met de dijk. Aan de noordkant van de dijk staan de arbeiderswoningen. Bij de Oude Bildtdijk zijn de arbeiderswoningen op het dijklichaam gebouwd, waardoor er een karakteristiek profiel is ontstaan, waarbij de woningen aan de noordkant van de dijk uittorenen boven de lager gelegen boerderijen aan de zuidkant. Bij de Nieuwe Bildtdijk is dit profiel minder uitgesproken aanwezig, doordat de arbeiderswoningen hier meestal aan de voet van de dijk staan, in plaats van er tegenaan. De Nieuwe Bildtdijk is minder dichtbebouwd dan de Oude Bildtdijk. Langs het westelijke deel van de Nieuwe Bildtdijk, dat nog in gebruik is als primaire zeekering, staat geen bebouwing. De ruimtelijke structuur van de dijken weerspiegelt de sociale verhoudingen die vanaf de 17^e eeuw waren ontstaan. Hoewel

de bebouwing in het gebied zich dus voornamelijk concentreert langs de dijken, staat er verspreid in de polder een aantal individuele boerderijen die door doodlopende weggetjes verbonden zijn met de Oude Bildtdijk. Vanaf de Nieuwe Bildtdijk lopen soortgelijke verbindingen naar het noorden naar de boerderijen in de polder ten noorden van de dijk, de Oude Bildtpollen. Een aantal boerderijen in het gebied onderscheidt zich door hun vorm van het veel voorkomende Friese kop-hals-romptype en de stolpboerderij. In het Bildt staat een aantal boerderijen van het winkelhaaktype, waarbij het woongedeelte haaks op het bedrijfs gedeelte is gebouwd. Waarschijnlijk is dit type meegebracht door de dijkwerkers uit Zuid-Holland en Zeeland. De oudste nog bestaande boerderijen stammen uit de 17e eeuw. De meeste van de arbeiderswoningen zijn gebouwd als dijkwoningen en bestaan uit één bouwlaag met zadeldak of schilddak. De meeste woningen zijn gebouwd aan het eind van de 19e en aan het begin van de 20e eeuw. De oudste woningen zijn gebouwd met gele baksteen, terwijl de latere woningen meestal van rode baksteen zijn. Over het algemeen loopt de noklijn van de woningen evenwijdig aan de wijk en zijn de gevelopeningen verticaal gericht. De woningen zijn klein, oorspronkelijk waren het veelal eenkamerwoningen.

Aan de oostkant van het gebied liggen de zijdorpen Oude- en Nieuwebildtzijl, kleine kernen ontstaan rond de sluisen. Beide dorpen hebben een kruisvormige plattegrond, ontstaan door de kruising van respectievelijk de Oude en de Nieuwe Bildtdijk met de oorspronkelijke afwateringsvaart, die naar het noorden loopt. Binnen het beschermde gebied ligt ook de bebouwing aan de Tjeerd Thijsenstraat. De bebouwing, bestaande uit woonhuizen uit de jaren dertig van de 20e eeuw, is naar het kanaal gericht. In het algemeen bestaan de huizen uit één verdieping met kap en zijn ze gebouwd van bruine baksteen. De bebouwing aan de westkant van het water aan de Van Albadaweg is gevarieerder.

Nadere typering van te beschermen waarden

De karakteristiek van het gebied wordt met name bepaald door de openheid van het landschap, waarin de bebouwing is geconcentreerd langs de dijken. Van belang is het profiel van de dijken: de vaart aan de zuidkant met daarover bruggetjes naar de boerderijen en langs de noordkant van de dijk arbeiderswoningen, hetzij op de dijk (met name bij de Oude Bildtdijk) of aan de voet ervan (met name bij de Nieuwe Bildtdijk). De schaal en de plaatsing van de bebouwing op korte afstand van de weg, zijn in dit gebied essentieel. De spreiding van de dijkwoningen in linten langs de dijk is kenmerkend voor het gebied. Hierbij horen ook de open delen in de linten, die in relatie staan tot de boerderijen ten zuiden van de dijk, en die belangrijke doorzichten vormen naar het achterliggende open landschap. Belangrijk zijn ook de hoogteverschillen tussen de dijken en de aangrenzende polders. Karakteristiek voor het gebied is verder de rechthoekige verkavelingsstructuur en de infrastructuur die daarop aansluit.

Begrenzing

Het beschermd gezicht omvat de Oude- en Nieuwe Bildtdijk en het gebied ertussen. De grens ligt ongeveer 200 meter ten zuiden van de Oude Bildtdijk, en ongeveer 200 meter ten noorden van het oostelijk deel van de Nieuwe Bildtdijk. Deze grens ligt niet op een herkenbare lijn in het land, maar is gekozen om aan te geven dat de openheid van het landschap rond de dijken van essentieel belang is voor het karakter van het gebied.

Bij Westhoek buigt de grens af naar het noordoosten en volgt het zeeuerende deel van de Nieuwe Bildtdijk, zodat de dijk binnen het beschermde gebied valt. De oostelijke grens van het gebied ligt op de oostelijke oever van de Rijd, met ter hoogte van Oude- en Nieuwebildtzijl enige uitstulpingen, zodat de bebouwing langs het water binnen het beschermde gebied valt.

De exacte begrenzing is weergegeven op de bijgevoegde kaart, MSP/06/04 (blad 1 en blad 2).

Rechtsgevolg van de aanwijzing

Ter effectivering van de aanwijzing van een beschermd stads- of dorpsgezicht moet ingevolge artikel 36 van de Monumentenwet 1988 een bestemmingsplan worden opgesteld. De toelichting op de aanwijzing kan daarbij voor wat het beschermingsbelang betreft als uitgangspunt dienen. Doel van de aanwijzing is de karakteristieke, met de historische ontwikkeling samenhangende structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als zwaarwegend belang bij de toekomstige ontwikkelingen binnen het gebied. De aanwijzing beoogt op die wijze een basis te bieden voor een ruimtelijke ontwikkeling die inspeelt op de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruikmaakt en daarop voortbouwt.

In het aanwijzingsbesluit is bepaald in welke mate de vigerende bestemmingsplannen aan het beschermingsvereiste voldoen.

Bronnen

Literatuur

- A. Cuperus, G.D. de Jong en E. Kuiken, *Biltdijken – Oude Bildtzijl – Symbolen van een eigenzinnig volk*, Leeuwarden 1993.
- G.J.M Derks, M.F. Fermo en F.R. van Weezel Errens, *Architectuur en stedenbouw in Friesland 1850-1940*, Zwolle/Zeist 1994
- Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van Oudebildtzijl als beschermd dorpsgezicht, Zeist 1987/1991

Kaarten

- Overzichtskaart, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed 2015
- Oude en Nieuwe Biltdijken, 1718. In: B. Schotanus à Sterringa, *Uitbeelding der Heerlijkheit Friesland*, 1718 (facsimile herdruk 1970).
- Oude en Nieuwe Biltdijken, 1852. In: W. Eekhoff, *Nieuwe Atlas van de Provincie Friesland*. Herdruk 's-Gravenhage 1970. (Herdruk van de uitgave Leeuwarden, Eekhoff, 1849-1859).
- Oude en Nieuwe Biltdijken, 1929. In: *Historische Atlas Friesland; Chromotopografische Kaart des Rijks 1:25.000*, Den IJp 1990.

Colofon

Uitgave

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort 2015

Onderzoek en tekst

provincie Fryslân, drs. S. de Bruijn

Begrenzingskaart & thematische kaarten

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, drs. B.A.R.T. Broex

Foto's

Ir. J.O.D. Kloosterman

Redactie

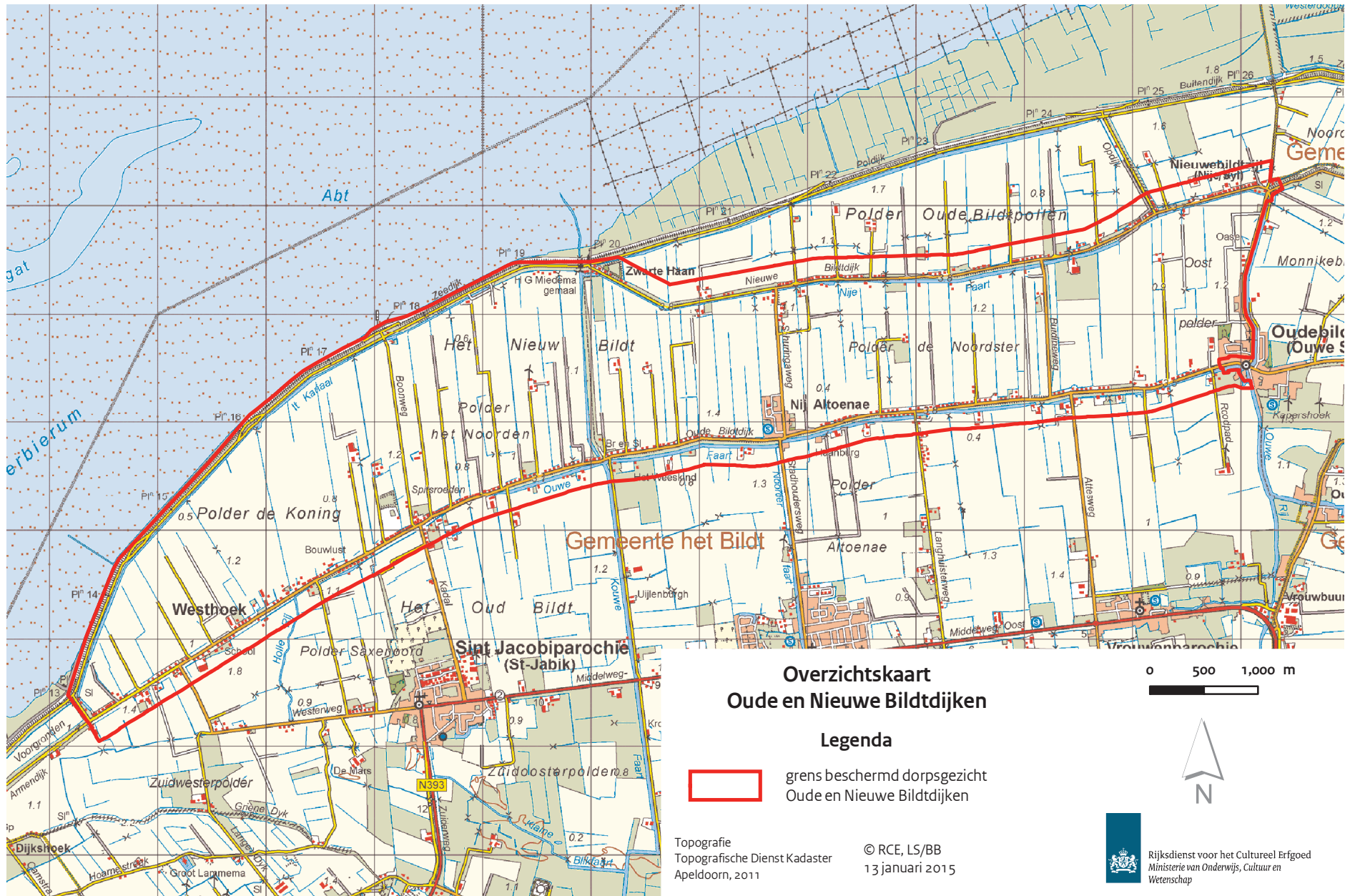
Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, drs. P.T. Timmer

Productie

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed/Mailfors bv, Amersfoort.

Bijlagen

1. Overzichtskaart.
2. Oude en Nieuwe Bildtdijken, 1718.
3. Oude en Nieuwe Bildtdijken, 1852.
4. Oude en Nieuwe Bildtdijken, 1929.

**Overzichtskaat
Oude en Nieuwe Bildtdijken**

Legenda

- grens beschermd dorpsgezicht Oude en Nieuwe Bildtdijken

Topografie
Topografische Dienst Kadaster
Apeldoorn, 2011

© RCE, LS/BB
13 januari 2015

Kaart 1 Overzichtskaat

neente
BILDT.
 legende Grietij
 van
BERGOO.
 1. S. Anna-Parochie,
 2. S. Jacobi-Parochie,
 3. L. Vrouwe-Parochie.
 N. BERLIKUM,
 NENT / LEEUWARDEN /
 852.
 aldaar waren
 RD ANNE MARIUS ALBERT
 V de KEMPEAER.
 HAM WASSENBERGH.
 ER STATEN VAN FRIESLAND.

Kaart 3 Oude en Nieuwe Bildtdijken, 1852

Kaart 4 Oude en Nieuwe Bildtdijken, 1929